

наголошував на значній ролі вчителя для школи, навчання й виховання дітей. "Учителем школа стоїть; коли учитель непотрібний, неприготований, несумлінний, то й школа ні до чого" [1: т. 46: кн. 2: 113]. А тому його висновок такий: "Доброго учителя треба також поставити в такі умови, щоби він міг щось добре зробити" [1: т. 46: кн. 2: 113]. Письменник також пропонував для ефективної творчої праці вчителя дати йому більше свободи й зменшити кількість органів управління, що контролюють його діяльність.

Читаючи наукові статті, художні твори І. Франка, варто засвідчити, що він науково й ґрунтовно розглянув, проаналізував майже усі глобальні проблеми педагогіки, хоча, як вже було зазначено, не мав практичного педагогічного досвіду. Його ідеї актуальні для сьогодення, оскільки в багатьох родинах, середніх навчальних закладах не вирішуються проблеми виховання й навчання дітей та спостерігаються ті труднощі, про які писав учений. Високий науковий рівень і вагомість його педагогічних ідей виявляються в тому, що вони співзвучні із головними положеннями сучасної філософії освіти, висновками сучасних психолого-педагогічних досліджень.

Література:

1. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Надія Заячківська (Львів)

Погляди Івана Франка на моральне виховання (за збіркою "Мій Ізмарагд")

У духовній скарбниці України Іван Франко займає особливе місце. Відомий письменник, публіцист, учений, філософ, громадський діяч – ось далеко не повний перелік виявів його багатогранного таланту. Особливий інтерес і вболівання в письменника викликали проблеми, пов'язані зі станом освіти українського народу, виховання дітей та юнацтва, розвитку національної школи. Про педагогічні погляди І. Франка свідчить низка статей, в яких він розглядав животрепетні проблеми української освіти: "Мисль о еволюції в історії людськості", "Чого ми вимагаємо?", "Середні школи в Галичині в рр.1875–1883", "Народне шкільництво", "Наші народні школи та їх потреби", "Женщина-мати", "Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах" тощо.

Педагогічні ідеї видатного письменника залишаються не до кінця вивченими. У радянський час найвідомішими працями, які висвітлювали цю проблематику, були книги В. Смалія "Педагогічні ідеї Івана Франка" [7] та "Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання" (упорядник О. Дзевєрін [3]). У період незалежності Украї-

ни з'явилася низка видань, що заповнюють “білі плями” педагогічної спадщини І. Франка, зокрема хрестоматія “Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ–ХХ ст.)” [4], підручник “Персоналії в історії національної педагогіки: 22 видатних українських педагоги” [6], навчальний посібник “Історія педагогіки в особах” [5] тощо. Ретельне і сумлінне дослідження поглядів І. Франка на виховання ускладнює те, що його твори досі не опубліковані повністю, а більшість попередніх науково-педагогічних досліджень здійснювали з погляду комуністичної ідеології.

Проте ще й сьогодні є можливість доповнити і розширити свої знання про педагогічні погляди І. Франка, морально-етичні засади виховання, уважно перечитуючи його спадщину. У час національно-культурного відродження української держави нового прочитання вимагають незаслужено призабуті твори великого поета та уважніший розгляд творів відомих.

Великий художник слова, І. Франко порушував проблеми навчання та виховання в оповіданнях “Яндруси”, “Малий Мирон”, “Грицева шкільна наука”, “До світла!”, “Отець-гуморист” та ін. Досконало володіючи формами художнього зображення, він висловлював погляди на те, якою має бути моральна людина. Особливо яскраво це проглядається у творах “Для домашнього вогнища”, “Мойсей”, “Вільгельм Телль”, “Борис Граб” тощо. І. Франко прагнув бути людиною всебічно розвинутою, гармонійною, не байдужою до різних людських проблем. Природно, що проблематика морального виховання в його творчості займає провідне місце.

Мораль – це система норм і принципів поведінки людей у ставленні одне до одного та до суспільства [1: 540]. Згідно з Українським педагогічним словником, моральне виховання – один із найважливіших видів виховання, який “полягає в цілеспрямованому формуванні моральної свідомості, розвитку морального почуття й формуванні звичок і навичок моральної поведінки людини відповідно до певної ідеології” [2: 216].

Проблемам морального виховання приділяли увагу ще в Київській Русі. Праці князів і митрополитів свідчать про те, що великі мужі прагнули виробити тип людини високого кшталту. Морально-етичні погляди представників Київської Русі висвітлюються у таких творах, як “Повчання дітям” Володимира Мономаха, “Слово про закон і благодать” Іларіона, “Руська правда”, “Збірник Святослава”, “Повість минулих літ”, “Київський літопис”, “Слово о полку Ігоревім”, “Ізмарагд” тощо. І. Франко був добре обізнаний з цими творами, глибоко осмислював та інтерпретував їх. Творче використання шедеврів давньоукраїнської філософської думки надзвичайно яскраво проглядається в його поетичній спадщині.

Великий інтерес в І. Франка викликав “Ізмарагд”. Його назва походить із грецької мови і означає “смарагд”, “ізмуруд”. Це “літературний збірник релігійно-повчального змісту, що склався на Русі у ХІІІ–ХІV ст. і поширювався серед східних слов'ян у численних списках до ХVІІІ ст.” [8: т. 2: 302]. Він мав виразно український характер і був зводом церковних та морально-побутових етичних норм, викладених

афористично. Авторами збірника були такі ранньохристиянські, візантійські і давньоруські письменники, як Іоан Златоуст, Василій Великий, Кирило Туровський та ін. В "Ізмарагді" викладали правила поведінки у громадському житті та побуті.

І. Франко давно хотів написати подібну книгу тією мовою, яка би справляла враження на тодішнє покоління – мовою поезії. Неначе дорогоцінні камінці, майже 15 років поет збирав для неї матеріали. Хвороба, яка турбувала його протягом кількох місяців, дала змогу написати більшість із того, що об'єднувалось, за його словами, "у спільний діапазон морального чуття". І. Франко писав у темній кімнаті, із зажмуреними, болючими очима. "Може, се мій фізичний і духовний стан відбився й на фізіономії сеї книжки. В хоробі чоловік потребує, щоби з ним обходилися м'яко, лагідно, та й сам робиться м'яким, та лагідним, та толерантним. Його обхапує глибоке, ніжне чуття, бажання любити, дякувати когось, тулитися до когось з довір'ям, як дитина до батька. Не знаю, наскільки ясно відбилося те чуття в отсій книжці, та знаю, що я бажав зробити її книжкою наскрізь моральною" [9: т. 2: 180], – звертався автор до читачів у передмові до збірки "Мій Ізмарагд".

Автор роз'яснював, що його моральність близька до моральності всіх тих великих учителів людськості, які шукають Царства Божого і його правди. "А тобі, любий брате чи люба сестро, що читатимеш оті рядки, "не мудрствуюя лукаво", бажаю того душевного супокою, того м'якого, ніжного, щирого настрою, який знаходив я, складаючи серед болю і тяжкої гризоти оті прості, часто скорбні, іноді, може, сухо навчаючи та моралізаторські вірші. Коли з них упаде в твою душу хоч крапля доброти, лагідності, толеранції не тільки для відмінних поглядів і вірувань, але навіть для людських блудів і похибок, і прогріхів, то не даремна буде моя праця" [9: т. 2: 180].

Найбільшим бажанням поета було те, щоб його "слово було ясне і щоби в ньому, як в дзеркалі, виднілося людське, щиролюдське лице" [9: т. 2: 181].

Збірка "Мій Ізмарагд" вперше була видрукувана 1898 року у Львові. До неї увійшли цикли "Поклони", "Паренетікон", "Притчі" та "Легенди". Традиційно у шкільній програмі з української літератури з циклу "Поклони" вивчаються поезії "Сідоглавому" та "Декадент". Слова І. Франка з поезії "Декадент" "Я син народа, що вгору йде, хоч був запертий в льох. Мій поклик: праця, щастя і свобода, я є мужик, пролог, не епілог" стали крилатими. Поезії "Сідоглавому" та "Декадент" відомі широкому загалові, в сьогodнішній публікації їх можна було б оминати увагою. Проте мало хто знає про афоризми, якими І. Франко поруч із поезією "Сідоглавому" викривав лицемірну, а не справжню любов до народу, а отже, вони стосуються збірки "Мій Ізмарагд". Подаємо деякі з них:

"Любов не обов'язкова, та почуття обов'язку обов'язкове".

"Сліпа любов, як і сліпа віра, родить фанатизм і нетолеранцію".

"Хто твердить: люблю свій народ, а не сповнює своїх обов'язків зглядом того народу – брехню твердить".

"Справедлива увага – се хірургічна операція: болить і помагає; несправедлива увага – се сліпий вистріл; не болить того, на кого був вимірений, а тільки робить стрільцеві сором".

“Від народного обов’язку сам Бог не може звільнити; нахваляється звільнити від нього сатана” [9: т. 2: 482] тощо.

Протягом останніх років шкільна програма з української літератури зазнає перманентних змін та удосконалень. Проте, незважаючи на ці позитивні зміни, не повністю використовується виховний потенціал кращих Франкових творів. Поза увагою залишаються поезії, цікаві не лише з художньо-естетичного, а й із педагогічного, дидактично-виховного погляду. Привернути увагу педагогів до цих поетичних перлин у морі Франкового слова почасти покликана наша стаття.

Стовпом моральності кожної людини І. Франко вважав патріотизм – глибинне почуття любові до своєї Батьківщини. З огляду на це збірка відкривається такими програмними поезіями, як “Поет мовить”, “Україна мовить”, “Рефлексія”, котрі наскрізь проникнуті священною любов’ю до України. У першій поезії циклу “Поклонни” (“Поет мовить”) І. Франко просить вибачення у своєї Батьківщини за те, що не встиг для неї зробити:

Україно, моя сердечна нене!
Не лай мене, стражденна, незабута,
Що не дало моє життя злиденне
Того, що ждати ти могла від мене! [9: т. 2: 182]

У розумінні поета ця любов має бути не елегійно зітхальною, а дієвою, сповненою боротьби й виснажливої праці. Через це надзвичайно актуальними й вічними для всіх часів є слова:

Мій синку, ти би менш балакав,
Сам над собою менше плакав,
На долю менше нарікав!
На шлях тернистий сам подався
І цупко по тернах подрався –
Чого ж ти іншого чекав?
(вірш “Україна мовить” [9: т. 2: 183]),

або:

...Воля, слава, сила
Відмірюються мірою борби!
Лиш в кого праця потом скронь зросила,
Наверх той виб’єсь з темної юрби
(вірш “Якби” [9: т. 2: 185]).

Враховуючи силу здорової народної моралі, І. Франко намагався нагадати сучасникам, що тяжка праця на благо Батьківщини – мірило і запорука успіху. В народі завжди у глибокій повазі і шані був той, хто чесно працював, боровся за волю чи вчився, щоб здобути знання задля свого рідного краю. Поет повністю підтримав ці погляди в поезії “Україна мовить”:

Що проживеш весь вік убого?
Значить, не вкрав ніщо ні в кого,
А чесно працював на хліб.
Та й те подумай ще, будь ласка:
Твого я найкраща частка
З тобою враз не ляже в гріб [9: т. 2: 183].

Цикл "Паренетікон" – це, власне, збірка у збірці. Її змістом є зібрання морально-етичних повчань. У першій поезії І. Франко критикував того, хто живе лише для себе. Така людина далека від Бога. Тільки любов зробить цінний скарб з усілякої чесноти, труду, молитви, посту і жертви. Проте у другому вірші поет звернув нашу увагу на такі поняття, як добро і безпринципність. Людина має бути розбірливою у своїй любові:

Не слід усякого любити без розбору
Як добрі щепи садівник плекає
Так, що всі зайві парості втинає,
Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору [9: т. 2: 189].

А далі І. Франко переконував читача в тому, що справжня любов до Бога – це добрі вчинки, а не тільки дотримання відмови від їжі під час посту чи гаряча молитва:

Чи то дуже чесно всю ніч в темній хаті
Гаряче молиться, к Богу припадати,

Поки там під тинном з голоду та стужі
Умирають бідні, зойкають недужі? [9: т. 2: 190]

Цю ж думку поет продовжив у поезії "Багач" [9: т. 2: 191]. Чесна праця, твердість у боротьбі за правду – саме ті чесноти, які, за І. Франком, мають бути притаманні справжній людині:

Не бажай ти умом
Понад світом кружить;
А скоріш завізьмись
В світі праведно жить [9: т. 2: 195].

У вихованні молодих людей І. Франко надавав великого значення такій рисі характеру, як цілеспрямованість у досягненні поставленої мети:

Не кидай власної мети,
Щоб за чужою десь іти,
А власну ясно ціль пізнай,
До неї просто поспішай [9: т. 2: 195].

Поет вважав злочинним і аморальним, коли в сім'ї батьки не дбають про освіту дітей. Таких батьків він називав ворогами власної дитини:

Ворог батько, ворог мати,
Що не вчили сина!
І піде він в світ блукати,
Як та сиротина.

Як між павами ворона
Поваги не має,
Так невчений в товаристві
Голову схиляє [9: т. 2: 197].

У традиціях українського народу споконвіку панувала глибока повага до освіти, прагнення до знань, пошана до книги. Це була характерна моральна риса, яка формувалася ще у княжі часи, розвинулася у період козацтва. І. Франко підкреслював значення книги у вихованні:

Книги – морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивні перли виносить [9: т. 2: 202].

У коротеньких чотиривіршах, які І. Франко видрукував під назвою “Строфи”, – чудові афоризми, що подібно до народних прислів’їв коротко і влучно передають глибокий зміст моральних засад і норм поведінки. Ось лише деякі з цих поезій, які, поза всяким сумнівом, вартують уваги:

1
Пурпуром сонечко сходить,
Пурпуром криється в морі;
Так будь і ти все спокійний –
В щасті і горі [9: т. 2: 199].

3
Обрубане дерево знов зеленіє,
І місяць із серпа знов повний стає;
Се бачачи, чесні, не тратьте надії,
Хоч доля гнівная вас гонить і б’є [9: т. 2: 199].

18
Скупий – не пан
Своїх засіків повних,
А сторож, і приставник,
І невільник [9: т. 2: 202].

22
Великі дерева шануй,
Що плід дають і в спеку тінь;
А як і плід часом хибне,
Чи ж тінь сама не є добром? [9: т. 2: 202]

36
Наче віз без коліс
Не покотиться до суду,
Так своєї судьби
Не дійдеш без праці й труду [9: т. 2: 205].

На наш погляд, ці та інші поезії з циклу варто зачитувати на уроці під час вивчення творчості І. Франка у старших класах. Від цього програмний матеріал з української літератури не стане надто переобтяженим, а вчитель, розглядаючи поезії зі збірки “Мій Ізмаразд”, використає ці мудрі сентенції з виховною метою. Їх прочитання не займе багато часу, натомість торкнеться душі молодого слухача і відізветься в ній власними думками і тонкими рефлексіями, що спонукають до глибших роздумів та аналізу. Це має стати підставою для самостійного опрацювання інших поезій І. Франка, які він включив до збірки.

Не можна не сказати про ті “Строфи”, якими І. Франко звернув наш погляд до такої одвічної загальнолюдської цінності, як доброта:

23
Мухи сідають на ранах,
Пчоли на квітах пахучих;
Добрий все бачить лиш добре,
Підлий лиш підле у других [9: т. 2: 203].

30
Як метіль прошумить,
Так загине за мить.
Злий, сльозами людськими годований,
Щезне й слід весь по нім...
Але добрий – се дім,
На скалі віковічно будований [9: т. 2: 204].

Добро і зло – дві протилежні категорії. Одвічне питання – де межа між ними? Як не зробити зла, бажаючи чинити добро? Замислюючись над цим, І. Франко чітко розрізняв межі доброти. Намагання бути добрим з усіма без розбору є небезпечним кроком до зла. Письменник з цього приводу має свою принципову думку:

28
Хто з всіми добрий хоче быть,
Той швидко втратить добрий путь.
Не може при добрі той жить,
Хто хоче злу й добру служити.
Бо хтівши догодить обом,
Він швидко стане зла рабом [9: т. 2: 204].

Як бачимо, І. Франко надзвичайно уважно ставився до формування моральних чеснот, що мають неперехідне значення у житті кожної людини, адже мораль

– це та галузь із царини етичних цінностей, яка характеризує кожну справжню особистість.

Для того, щоб стати воістину моральною людиною, необхідно постійно працювати не покладаючи рук:

10
 Навіть той, хто в призначення вірить,
 Все ж трудитися мусить постійно:
 Адже бачиш і сам, що без труду
 Не горить і сухе поле [9: т. 2: 201].

Поет з великою шаною та любов'ю ставився до слова. Він вважав, що добрі, сердечні слова скликають ангелів, а погані – чортів:

24
 Як військо скликає труба,
 Так ангелів Божих скликають
 Сердечні слова.

А в гуслі та флейти де грають
 І брата осуджують – там
 Приховок чортам [9: т. 2: 203].

Проте у досягненні мети не слово, а діло має стати запорукою успіху:

Як промінясто гарний цвіт,
 Барвистий, любо запашний,
 Так гарні та плідні слова
 Того, хто чинить після них [9: т. 2: 196].

Цікаві погляди І. Франка й на самовдосконалення людини. Він не обійшов увагою цю педагогічну категорію, оскільки розумів усю важливість та складність постійної праці душі над собою, над подоланням своїх вад, викоріненням поганих звичок:

38
 Ти сто людей побив у бою
 І тим пишаєшся, герою?
 Ось сей лиш власну пристрасть поборов
 І над тобою він герой [9: т. 2: 205].

Однією з найбільших цінностей у житті кожної людини письменник вважав одвічну материнську любов:

Немає друга понад мудрість,
 Ні ворога над глупоту,

Так, як нема любові в світі
Над матірню любов святу [9: т. 2: 192].

Автор закликав дбати про свою родину, її добробут. У збірці знаходимо вірш, в якому поет чітко вибудовує ієрархію цінностей:

12
Бережи масток про чорну годину,
Та віддай масток за вірну дружину,
А себе найбільше бережи без впину,
Та віддай майно і жінку й себе за Україну [9: т. 2: 201].

На вершині цієї "піраміди цінностей" – ставлення людини до Бога:

40
Хоч би все небо папером було,
Хоч би все море чорнилом було,
Зорі б на пера всі перекувать,
Ангели б сіли там пір'ям писать,
То не списали б – так мудрий прорік –
Мудрості божої ввік [9: т. 2: 206].

Сорокадволітній І. Франко цими словами дав зрозуміти своє ставлення до Бога й адресував настанови молодим людям, які шукають себе у цьому житті, шукають правди, істини, мудрості.

Отже, уважне прочитання циклу переконує нас у тому, що стислі за формою "Строфи" І. Франка містять глибокий філософський зміст, акумулюють у собі основні принципи народної моралі. Вони є зразком виваженої глибинної думки, за якою стоїть предковичний досвід української народної педагогіки, яка ще в старій Русі пробивала собі дорогу на сторінках збірників, зокрема "Ізмарagду".

Наступний цикл – "Притчі". Їх дванадцять. Це притчі про життя, віру, любов, красу, приязнь, вдячність, покору, правдиву вартість, нерозум, радість і смуток, піст та смерть.

Обізнаність І. Франка зі світовою літературою, зокрема індійською, дало йому змогу одягнути в алегоричні форми, здавалось би, сухі моральні напучування. Так у притчі про життя він використав індійську легенду про чоловіка у балці, який під загрозою смерті раптом осягнув високу розкіш раю. Що ж називає письменник раєм? За його глибоким переконанням,

Се чиста розкіш братньої любові,
Се той чудовий мід, якого крапля
Розширює життя людське в безмір,
Підносить душу понад всю тривогу,
Над всю турботу із-за діл минутих –
В простори, повні світла і свободи [9: т. 2: 209].

Поет закликав хапати ці краплі, бо лише у любові, братерстві, надії, змаганні до вищих цілей – справжній рай для людини.

Глибоким виховним змістом сповнена і “Притча про приязнь”, у якій батько, вмираючи, дав важливу пораду своєму синові. Її зміст полягає в тому, що в житті дуже важливо мати вірного друга. Коли син стверджує, що друзів у нього багато, батько заперечує:

О синку, много при їді й вині,
Та в горю помогти – напевно, ні! [9: т. 2: 214]

Він пропонує перевірити цих друзів на вірність та відданість і переконує сина в тому, що справжній товариш – це та людина, яка саме в біді зрозуміє, прийме і допоможе.

У “Притчі про вдячність” І. Франко висловив свою думку про невдячну людину, яка забуває про зроблене для неї добро. Таку людину поет порівнює зі злим собакою, який

... нагрівшись у теплій хаті,
Спочивши і наївшись досить,
Замість подяки став гарчать, брехати,
Ще й кинувся хазяїна вкусить [9: т. 2: 216].

Цикл завершує “Притча про смерть”. І. Франко не дарма поставив її останньою. Ця притча – серйозний роздум над підсумком життя. Смерть прийде до кожної людини, і як ми її зустрінемо, залежить від того, як ми жили:

Та уважай на ті смертельні труби,
Які Господь нам раз в раз посилає,
Щоб не застав нас сонних, неготових
Його призив могучий [9: т. 2: 224].

Збірка закінчується циклом “Легенди”, які І. Франко також добирав із виразно виховним, повчальним змістом.

Отже, поетові вдалося створити свій оригінальний поетичний курс практичної християнської моралі. Теми, які він запозичив з різних східних та західних джерел та доповнив власними, мають глибокий моральний зміст, яким І. Франко ділиться зі своїм читачем, вважає їх важливими для виховання молоді. Без перебільшення можна стверджувати, що ті моральні цінності, які великий поет хоче передати молодим, мають неперехідне значення. Це такі загальнолюдські риси, як любов до Бога, що є найвищою мудрістю, любов до матері, Батьківщини, пошана до старших, працелюбність, доброта, прагнення до знань та інші, без яких І. Франко не мислив справжньої людини і сенсу її буття.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2003.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.
3. Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання / Упоряд. О. Дзевєрін. – К., 1960.
4. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л. Березівська та ін. – К., 2003.
5. Мосіяшенко В., Курок О., Задорожна Л. Історія педагогіки в особах: Навч. посібник. – Суми, 2005.
6. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: Підручник / А. Бойко, В. Бардінова та ін.; Під заг. ред. А. Бойко. – К., 2004.
7. Смаль В. Педагогічні ідеї Івана Франка. – К., 1966.
8. Українська літературна енциклопедія: В 5 томах. – К., 1990.
9. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Осип Петраш (Тернопіль)

Іван Франко в школі. Коментарі та зауваги до шкільної програми

Як посадити Франка за шкільну парту, коли він там не вміщається?
І. Денисюк

Генрик Бігеляйзен, професор гімназійальний, 28 травня 1916 року звернувся до своїх учнів з такими словами:

“Ідіть, ідіть і подивіться, як лежить найбільший поет України, такий бідний, як цілий ваш народ. Ідіть і запам’ятайте собі до кінця свого життя обличчя цього великого чоловіка. Ви не гідні були мати між собою таку людину, як Франко, коли не вміли краще дбати про нього за його життя”.

А тепер інший літературний факт. 22 травня 1939 року в літературно-науковому додатку до газети “Новий час” надруковано статтю “Новітні нечитальники (З нагоди роковин смерті І. Франка)”. Її автор з досадою критикував своїх сучасників за незнання спадщини І. Франка, за духовне лінивство, за нехиль до читання (Сама назва публікації перегукується з відомою новелою Леся Мартовича “Не-читальник”, де в образі Івана відворено тип затурканого галицького мужика з його байдужістю до всього нового, до друкованого слова).

Ситуація не змінилася і в наш час. “Ми каригідно мало знаємо Франка”, – писав Улас Самчук 1946 року. Подібну думку повторив П. Перебийніс уже в наші дні під час святкування 150-річчя від дня народження письменника: “цього нашого класика ми знаємо надто поверхово” (Літературна Україна. – 2006. – № 35. – С. 1.).

Тож поміркуймо: а що ми, словесники, можемо зробити тепер, коли І. Франко